

Alaettin Ata Melik Cuveynî'nin Tarih-i Cihangûşa Adlı Eserinde Türk Kadınları ve Devlet İçerisindeki Faaliyetleri

Turkish Women and Their Activities in the State in Alaettin Ata Melik Juveynî's Tarih-i Cihangûşa

ÖZET

Eserin yazarı Ebu'l-Muzaffer Alaettin Ata Melik bin Bahaettin Muhammet el-Cuveynî olup Cuveynî'nin Azdvar kasabasında 1226 tarihinde doğmuştur. Gençlik yıllarında divanda görev alarak Emir Argun'un en gözde kişileri arasında yer almıştır. Çok eski ve meşhur bir aileye mensup olan yazarın aile fertlerinden bazılarının Büyük Selçuklular, Harezmsahlar ve İlhanlılar devrinde önemli resmî görevlerde buldukları bilinmektedir. Kültürlü bir aile çevresinde ve çok geniş imkanlar içerisinde yetişen Cuveynî, çocukluk ve gençlik yıllarında mükemmel bir tahsil görmüş, 17-18 yaşlarında iken Moğolların İran, Horasan, Irak ve Azerbaycan'ın genel valisi Argun'un özel katipleri arasına girmiştir.

Alaettin Ata Melik Cuveynî'nin Tarih-i Cihangûşa adlı eseri üç cilttir. Birinci ciltte uzun bir önsözden sonra Moğolların eski adet ve gelenekleriyle cengiz yasalarına, onun ortaya çıkışına ve Uygur memleketlerindeki fetihlerine değinilir. Uygurların dinleri, adetleri ve efsaneleri hakkında bilgiler verilmektedir. Cengiz Han'ın ölümüne kadar ki Maveraünnehir ve İran'daki fetihleri ve Güyük Han'ın ölümüne kadar ki meydana gelen olaylar anlatılır. Tuli ve Çağatay hakkında da kısa bilgiler bulunmaktadır. Eserin ikinci cildinde Harezmsahlar tarihinden bahsedilmektedir. Özellikle son hükümdarlar hakkında uzun bilgiler verilmektedir. Karahitaylar hakkında da değerli bilgiler kaydedilmiştir. Ayrıca Ogeday zamanında başlayarak Hülagu'nun İran'a gelişine kadar ki Moğol hükümdarlarından da bahsedilmektedir. Bu cildin son kısmında verdiği bilgilerin bir kısmı babasından duydukları bilgiler olup bir kısmı ise bizzat kendi gördüklerine dayanmaktadır. Üçüncü ciltte Mengü Han'ın tahta geçmesinden itibaren saltanatının ilk yılları, tahta oturma törenleri, Hülagu Han'ın İran'a hareketi, Alamut İsmailileri ve mezhepleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Bu çalışmada yukarıda adı geçen eserde devlet içerisinde kadınların rolü ve faaliyetlerine dair bilgiler aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Alaettin Ata Melik Cuveynî, Tarih-i Cihangûşa, Kadınların devlet içerisindeki faaliyetleri

ABSTRACT

The author of the work is Abu'l-Muzaffer Alaettin Ata Malik bin Bahaettin Muhammad al-Juwaynî, who was born in the town of Azdvar in Juwayn in 1226. In his youth, he served in the divan and became one of Emir Argun's favorite people. The author belonged to a very old and famous family and it is known that some of his family members held important official positions during the Great Seljuks, Khwarezmshahs and Ilkhanids. Juveynî, who grew up in a cultured family environment and with very wide opportunities, received an excellent education in his childhood and youth, and when he was 17-18 years old, he became one of the special clerks of Argun, the Mongol governor general of Iran, Khorasan, Iraq and Azerbaijan.

Alaettin Ata Malik Juveynî's Tarih-i Cihangûsha is in three volumes. In the first volume, after a long preface, the ancient customs and traditions of the Mongols, the law of Jengiz, his emergence and his conquests in the Uighur lands are mentioned. Information is given about the religion, customs and legends of the Uighurs. The conquests of Genghis Khan in Maveraunnehir and Iran until his death and the events that took place until the death of Güyük Khan are described. There is also brief information about Tuli and Chagatai. In the second volume of the work, the history of Khwarezmshahs is mentioned. Especially long information is given about the last rulers. There is also valuable information about the Karahitays. He also mentions the Mongol rulers from the time of Ogeday until the arrival of Hulagu in Iran. Some of the information he gives in the last part of this volume is based on what he heard from his father and some of it is based on what he saw himself. In the third volume, information is given about the first years of Mengü Khan's reign from his accession to the throne, the enthronement ceremonies, Hülagu Khan's movement to Iran, the Ismaili people of Alamut and their sect.

In this study, information on the role and activities of women in the state in the aforementioned work is presented.

Keywords: Alaettin Ata Malik Juveynî, Tarih-i Cihangûsha, Women's activities in the state

Ahmet Gündüz¹

How to Cite This Article

Gündüz, A. (2024). "Alaettin Ata Melik Cuveynî'nin Tarih-i Cihangûşa Adlı Eserinde Türk Kadınları ve Devlet İçerisindeki Faaliyetleri" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:10, Issue:12; pp:2354-2360. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14569408>

Arrival: 21 November 2024
Published: 30 December 2024

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Prof. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kırşehir, Türkiye. ORCID: 0000-0002-1443-3088

GİRİŞ

Alaeddin Ata Melik Cuveynî Hayatı ve Eserleri

Tam adı Ebu'l-Muzaffer Alaettin Ata Melik bin Bahaettin Muhammet el-Cuveynî (ö.681/1238'dir. Mensubu olduğu ailenin soyu Abbasi halifelerinin mabeyncisi Fazl b. Rebi'ye dayanır. Alaettin Ata Melik Cuveynî 623/1226 tarihinde doğmuştur. Gençlik yıllarında divanda görev alarak Emir Argun'un² en gözde kişileri arasında yer almıştır³. Kendisi 623/1226 yılında Cuveyn'in Azdvar kasabasında doğmuştur. Çok eski ve meşhur bir aileye mensup olduğunu açıklayan yazarın aile fertlerinden bazılarının Büyük Selçuklular, Harezmşahlar ve İlhanlılar devrinde önemli resmî görevlerde buldukları bilinmektedir. Kültürlü bir aile çevresinde ve çok geniş imkanlar içerisinde yetişen Cuveynî, çocukluk ve gençlik yıllarında mükemmel bir tahsil görmüş, 17-18 yaşlarında iken Moğolların İran, Horasan, Irak ve Azerbaycan'ın genel valisi Argun'un özel katipleri arasına gitmiştir. Argun'un 1243-1256 yıllarında Moğolların başkenti Karakurum'a yaptığı ziyaretlerde bu genç delikanlıyı da beraberinde götürmüştür⁴.

1256 tarihinde Hülagu İran'a gelince onun hizmetine girmiştir. Hülagu'nun İran'daki Batını fırkasını yok etmek için yaptığı bütün seferlere ve askerî faaliyetlere katılmıştır. 1256 tarihinde kendisine bütün Irak-ı Arap ve Huzistan eyaletlerinin idaresi verilmiştir. Hülagu Han'ın oğlu Abaka Han zamanında 1265-1282 yılları arasında bütün Irak-ı Arap'ı müstakil denecek şekilde idare etmiştir. 1259-1283 tarihleri arasında siyâsî rakiplerinin oyunlarıyla karşılaşmıştır. Bir dönem bütün servetine el konulmuşsa da Abaka Han'dan sonra başa geçen Ahmet Tekudar zamanında eski itibarına kavuşmuş ve 5 Mart 1283 tarihinde ölmüştür⁵.

Aile fertlerinin çoğu sahib-i divan olarak bilinirler. Cuveynî Irak'ı idare ettiği dönemde görevini başarıyla yerine getirmiştir⁶.

Yazarın kardeşi Şemsettin Muhammet Cuveynî, Hülagu Han devrinin sonlarında başlayarak Hülagu'nun oğulları olan Abaka Han ve Sultan Ahmet Tekudar zamanlarında yaklaşık 22 yıl baş vezirlik yapmış bir kişidir. Kısaca aile devlet adamı yetiştiren bir aile olarak bilinmektedir. Ata Melik Cuveynî'nin yazmış olduğu bu eser Moğol, Harezmşah ve İsmailiye tarihlerini kapsamı eserin önemini arttırmıştır. Yazar Cuveynî eserin yazılmasından hemen sonra şöhret olmuştur⁷. Alaettin Ata Melik Cuveynî'nin Tarih-i Cihangûşa adlı eseri üç cilttir. Birinci ciltte uzun bir önsözden sonra Moğolların eski adet ve gelenekleriyle Cengiz yasalarına, onun ortaya çıkışına ve Uygur memleketlerindeki fetihlerine değinilir. Uygurların dinleri, adetleri ve efsaneleri hakkında bilgiler verilmektedir. Cengiz Han'ın ölümüne kadar ki Maverâünnehir ve İran'daki fetihleri ve Güyük Han'ın ölümüne kadar ki meydana gelen olaylar anlatılır. Tuli ve Çağatay Hakkında da kısa bilgiler bulunmaktadır. Eserin ikinci cildinde Harezmşahlar tarihinden bahsedilmektedir. Özellikle son hükümdarlar hakkında uzun bilgiler verilmektedir. Karahitaylar hakkında da değerli bilgiler kaydedilmiştir. Ayrıca Ogeday zamanında başlayarak Hülagu'nun İran'a gelişine kadar ki Moğol hükümdarlarından da bahsedilmektedir. Bu cildin son kısmında verdiği bilgilerin bir kısmı babasından duydukları bilgiler olup bir kısmı ise bizzat kendi gördüklerine dayanmaktadır. Üçüncü ciltte Mengü Han'ın tahta geçmesinden itibaren saltanatının ilk yılları, tahta oturma törenleri, Hülagu'nun İran'a hareketi, Alamut İsmâîlileri ve mezhepleri hakkında bilgiler verilmektedir. Yazarın Moğolların Alamut fedailerine ait kaleleri alıp yıkması ve diğer mücadelelere katılması ayrıca Alamut'ta bulunan kütüphaneden faydalanması bu ciltte verilen bilgilerin ne kadar kıymetli bilgiler olduğunu göstermektedir⁸.

Cuveynî'nin Tarih-i Cihangûşa adlı eserinin dışında iki risalesi daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Tesliyetü'l-İhvan adını taşımaktadır. İkinci risalesinin adı hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. İçerik olarak Tesliyetü'l-İhvan adlı risalenin devamı niteliğinde olduğu bilinmektedir. İkinci risale ölümünden 6 ay önce yazılmış son eserdir⁹.

Ata Melik Cuveynî ve eseri hakkında verilen bu bilgilerden sonra eseri incelendiği vakit dönem olarak var olan devlet içerisinde kadınların da birtakım faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Yapılan bu çalışmada devlet içerisinde faaliyet gösteren kadınların isimleri ve yapmış oldukları faaliyetler hakkında bilgiler tespit edilerek sonuçta bir değerlendirme yapılmıştır.

Faaliyetleri tespit edilen kadınlar şunlardır:

² Emir Argun: İlhanlı hükümdarlarından Abaka Han'ın oğludur.

³ Alaettin Ata Melik Cuveynî; Tarih-i Cihangûşa, (Çevr. Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı, 2. Baskı, Ankara, 1999, s.6-15.

⁴ Orhan Bilgin; Cuveynî, Ata Melik, DİA, C.8, İstanbul,1993, s.140-141.

⁵ O. Bilgin; Cuveynî, Ata Melik, DİA, s.140-141.

⁶ O. Bilgin; Cuveynî, Ata Melik, DİA, s.140-141.

⁷ Tarih-i Cihangûşa; s.6-56.

⁸ Tarih-i Cihangûşa hakkında verilen bilgiler eserin önsöz s. XIII'ten alınmıştır.

⁹ Tarih-i Cihangûşa; s.52-53.; O. Bilgin; Cuveynî, Ata Melik, DİA, s.140-141.

1. Bulgan Hatun

Alaettin Ata Melik Cuveynî görevde bulunduğu dönemde İlhanlı hükümdarı Abaka Han'a, Cuveynî'nin Bağdat valiliği sırasında zimmetine para geçirdiği ihbar edilmiştir. Yapılan ihbar üzerine Abaka Han emir vererek soruşturma başlattığı görülmektedir. Yapılan araştırma ve soruşturma neticesinde herhangi bir suç unsuruna rastlanılmamıştır. Soruşturmayı yürütenler Abaka Han'ın huzuruna giderek durumu izah etmişlerdir. O sırada orada bulunan şehzadeler ve hatunlar Abaka Han'dan Cuveynî'yi affetmesi için harekete geçerek Abaka Han'ın önünde diz çökmüşlerdir. Bunlar arasında Abaka Han'ın çok sevdiği kadınlardan Bulgan Hatun ve şehzadelere Kunguratay çok çaba sarf etmişlerdir. Bunların yalvarmalarına dayanamayan Abaka Han, Cuveynî'yi affetmiştir¹⁰.

2. Melike Terken Hatun

Harezmsâh İl Arslan 1170 tarihinde vefat etmiştir. Ölmeden önce veliaht tayin ettiği küçük oğlu Sultan Şah babasının yerine tahtına oturmuştur. Ancak yaşı küçük olduğundan yönetimi annesi Melike Terken ele almıştır¹¹. Bu konuda yapılan bir araştırmada Melike Terken Hatun ile ilgili şu bilgiler geçmektedir.

“İlarslan 19 Receb 567 (17 Mart 1172) tarihinde öldü. Harezmsâh İlarslan'ın karısı olan ve sağlığında siyaset sahnesinde adı hemen hiç geçmeyen Melike Terken Hatun, kocasının ölümünden sonra, onun küçük oğlu ve aynı zamanda veliahdı olan Sultan Şah'ı, Harezmsâh tahtına çıkardı. Devlet idaresi ise gerçekte annesi Melike Terken Hatun'un elinde bulunuyordu. Rivayete göre Melike, yalnız başına hükümdar olmak için İlarslan'ın büyük oğlu olan ve Cend şehrinde valilik yapan Tekiş'i tahtından mahrum bırakarak, tacı ve tahtı bu küçük oğluna vermiştir. Melike Terken Hatun, İlarslan'ın diğer bir karısından olan oğlu Tekiş'e bir elçi göndererek, yanlarına gelmesini istedi. Bu onun, Sultan Şah'a tâbiyetini arz etmesi anlamına gelmekteydi. Fakat Tekiş, bu teklifi kabul etmediği için, ana-oğul onun üzerine asker sevk ettiler. Harezmsâh ordusunun üzerine doğru gelmekte olduğunu haber alan Tekiş, doğrudan Karahıtay hükümdarına giderek, ondan yardım istedi. Sultanşah ve annesi bu ittifakı ve Karahıtay askerlerinin hücumunu haber alınca savaşımdan Harezmsâh'ı terk ettiler. Tekiş ise Karahıtay ordusuyla birlikte Pazartesi 22 Rebiyülâhîr 568 (11 Aralık 1172) tarihinde Harezmsâh'de tahta çıkmıştı. Harezmsâh'ın kaybedilmek üzere olduğunu gören Melike Terken Hatun, o sırada Horasan bölgesinin en mühim gücü haline gelmiş olan Mü'eyyed Ayaba ile ittifak teşebbüslerine girişti. Ona nefis mücevherler, kıymetli mallar sunmuş ve Tekiş'e karşı kendilerine yardım ettiği takdirde Harezmsâh mülkünden vaat etti. Onun süslü vaatlerine aldanan ve gururlanan Mü'eyyed Ayaba, bu ittifak teklifini kendi siyasi çıkarları ve hâkimiyetini genişletmek açısından bir fırsat sayarak, onlara yardım için harekete geçti. Mü'eyyed Ayaba'nın Horasan ve Sultan Şah'a ait Harezmsâh askerleri Horasan'da toplanarak Tekiş'le savaşmak üzere Harezmsâh'e doğru yola çıktılar. Müttefik kuvvetler Harezmsâh'e 30 fersah¹² yaklaştılar. Tekiş rakiplerini bozkırın kenarındaki Subarlu denilen kasabanın yakınında bekliyordu. Nihayet Harezmsâh askerleri öncü grubun içinde bulunan Mü'eyyed Ayaba'yı esir etmeyi başardılar ve Tekiş'in huzuruna çıkardılar. Kurban Bayramı Arefe 569 (11 Temmuz 1174) günü Mü'eyyed Ayaba iki parçaya ayrıldı. Sultan Şah ve annesi kaçarak Dihistan'a gittiler. Tekiş de onların arkasından Dihistan'a hareket etti. Tekiş, şehri zorla teslim aldı ve Sultan Şah'ın annesi Melike Terken Hatun'u yakalayıp öldürdükten sonra Harezmsâh'e döndü. Sultan Şah ise oradan kaçmayı başardı. Kaynaklardaki Melike Terken'in “kendi oğlunu tahta oturttuğu” şeklindeki ifadeler onun Tekiş'in üvey annesi olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Tekiş'in onu öldürtmesi de öz annesi olmadığına dair kuvvetli bir delil sayılabilir. Neticede Melike Terken Hatun, iktidar hevesi yüzünden hayatından olmuştur”¹³.

Konu ile diğer bir bilgi de şu şekildedir. “Harezmsâh İl Arslan'ın (1156-1172) karısı da Terken unvanını taşımaktaydı. Kocasını 1172'de vefat edince, kendi oğlu olan Sultan Şah'ı tahta oturtmuş, ancak İl Arslan'ın öteki oğlu Alâeddin Tokuş (Tekiş) Karahıtaylardan yardım isteyerek, bunlara karşı çıkmıştı. Nihayet aralarındaki kavga bittiğinde, Alâeddin Tokuş (1173-1200) üvey annesini öldürmüştü (1174). Alâeddin Tokuş'un eşi de bir Kıpçak Türkü'yü ve o da Terken Hatun diye anılmıştır. Gayet nüfuzlu olan bu Türk hatununun tesiri oğlu Muhammed üzerinde oldukça fazlaydı. Onun yedi kâtipten oluşan bir inşâ divanının, vezirinin, sarayının ve tamamen kendine bağlı Kıpçak Türklerinden oluşan bir ordusunun bulunduğunu biliyoruz. Mührünün üzerinde “*din ve dünyanın koruyucusu, Türklerin prensesi, bütün kadınların melikesi*” yazıldığı söylenir. İlerlemiş yaşına rağmen oldukça güzel bir kadın olan Terken Hatun'un hiçbir emrine oğlu karşı gelemiyordu. Ordu komutanları, valiler, hatta devletin harici siyasetine dahi o karar veriyordu. Bazen, hükümdarın sarayından ve kendi sarayından bir konu hakkında ayrı ayrı ferman çıkıyor, neticede Terken Hatun'un isteği oluyordu. Sultan, annesine karşı kendisini ispatlamak için Azerbaycan'ı ve Irak-ı Acemi ele geçirmiş, hatta Bağdat'a Abbasi Halifesinin üzerine dahi

¹⁰ Tarih-i Cihangüşa; s.34.

¹¹ Tarih-i Cihangüşa; s. 258-259.

¹² Fersah: Ortalama 5555 metre uzunluğunda uzunluk ölçüsü olarak kullanılmıştır.

¹³ Ergin Ayan; Harezmsâhlar Hânedânının Evlilikleri, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 2016, s. 13-36.

yürümüştü (Bu esnada Çingis Han, güçlenmektedir). Bağdat'ı Harezşah ordusunun gazabından aniden bastıran kar yağışı ve tipi kurtarmış, Harezşah ordusu kamilen donarak ölmüştü¹⁴.

3. Melike Hatun

Sultan Celalettin 1224 tarihinde Bağdat üzerine yürümüştür. Ardından Erran ve Azerbaycan taraflarına ilerlemiş, oraların hâkimi Atabeg Özbek, sultanın geldiğini görünce eşi Irak Selçuklularının son hükümdarı II. Tuğrul'un (1177-1194) kızı Melike'yi orada bırakarak Tebriz'den kaçmıştır. Sultan Celalettin Tebriz şehri üzerine yürümüş, Atabeg Özbek'in komutanları ona karşı zorlu bir savaş vermişlerdir. O sırada Atabeg Özbek tarafından yalnız bırakılan eşi Melike Hatun, sultan Celalettin'i yenmenin mümkün olmadığını anladığı ve bir yandan da kendisini orada bırakarak kaçan eşi Atabeg Özbek'e karşı kalbi kırık olduğundan dolayı sultan Celalettin'e gizlice haber göndererek "kocasıyla arasındaki bağların kopmuş olduğunu ve ondan boşandığını göstererek Bağdat ve Şam imamlarından aldığı fetvayla beraber savaş durduğu zaman çeyizini alıp Nahçıvan'da sultanla evlenebileceğini bildiren bir mektup gönderdi. Bu haberi alan sultan Celalettin de ona aynı elçiyle bir nişan yüzüğü göndermiştir. İki gün sonra Melike Hatun şehrin büyüklerini, ileri gelenlerini çağırıp onlara şu şekilde hitap etmiştir. Şehrin önünde güçlü bir sultan var. (Eşim) Atabeg Özbek ona karşı koyamayıp kaçtı. Eğer onunla anlaşılıp şehri teslim etmezsek şehri zorla alır ve babasının Semerkant halkına yaptığını yapar. Eğer kabul ederseniz şehrin ileri gelenlerini ve kadıları kendisine göndererek Atabeg Özbek'in haremine dokunmamak ve serbest bırakılması şartıyla şehri teslim edelim dedi. Atabeg'in yakınları olan sizlerin başka görüşleri olan varsa sizi de dinleyelim dedi. Orada bulunan herkes Melike'nin fikrine uydu ve onun görüşünü makul buldu. Ardından kadı'l-kudat İzzettin Kazvini ve birkaç saray görevlisini sultana gönderdiler. Yukarıda belirtilen şartları sultana söylediler O'da kabul etti. Sonra Melike Hoy'a doğru yola çıktı. Sultan 1225 tarihinde muzaffer bir şekilde oraya vardı. Şehir halkı sultanın gelişine sevindi. Oradan sultan Nahçıvan'a geçti. *Orada imamların fetvasıyla Melike'ye sahip oldu ve Atabeg Özbek'in geçtiği yerden geçti. O sırada Atabeg Özbek Alınca Kalesi'ndeydi. Sultanın Nahçıvan'a geçtiğini öğrenince aynı gün üzüntü ve kederden öldü*¹⁵. Burada Melike'nin eşi Atabeg Özbek'ten intikam aldığını görüyoruz. Ayrıca aile ve haremle ilgili konular herkesin hassasiyetle üzerinde durması gereken ve bilmesi lazım gelen konular olduğu bu tür konularda gelenek ve görenekleri bir kenara bırakarak yapılan hareketler halkın nefretini çekmektedir. Bu hareketler toplumda yaşayan insanların beğenmediği hareketlerdir.

4. Olcay Hatun

Sahib-i divan Alaettin 678/ Nisan 1279 tarihinin ilk günlerinde rakibi olan Mecdü'l-Mülk dönemin şehzadesi Argun bin Abaka'nın yanına giderek "sahib-i divan'ın¹⁶ mülklerinin geliri padişahın bütün ülkeden topladığı vergilerin geliri kadardır. O, Mısır sultanları ile iş birliği yapacak kadar hainliğini arttırmıştır. Onun teşvik ve tahriki ile Pervane ve Bundukdar 1276 yılında Anadolu'yu yakıp yağmalayan ve orada Moğol ordusunu kesin yenilgiye uğratan kimse ile bir oldu. Tukun, Tudun Bahadır ve Arkatın adındaki Moğol komutanları sahib-i divan yüzünden yok oldular. Sahib-i divan Hacı Şemsettin'in kardeşi Alaettin ise Bağdat'ı istediği gibi yönetmekte ve kendisini padişah yerine koyarak üzerinde kıymetli taşlar bulunan taç giymektedir. Onun paha biçilemez hazinesi ve geliri bulunmaktadır şeklinde fitnelik yapılmıştır. Ayrıca durum Abaka Han'a da anlatılmıştır. Abaka Han ise davanın kendi huzurunda görüleceğini söyleyerek sahib-i divan'ın emrinde bulunan ülkenin her yanındaki memurları defterleriyle birlikte alıp getirmeleri için adam yolladılar. Bunu duyan sahib-i divan korkudan Olcay Hatun'a sığınmış ve görev yaptığı sırada satın aldığı malların padişahın hakkı olduğuna dair senet imzalayarak Olcay Hatun'a teslim etmiştir. Olcay Hatun ise bu belgeyi alarak Abaka Han'a gitmiştir. Kendisiyle uzun uzun konuşarak insafa getirmiş ve sahib-i divanı bir tehlikeden kurtarmıştır. Elçilerin geri dönmeleri ve sahib-i divan'ın memurlarına dokunulmaması için yeni ferman çıkardığını görüyoruz. Faaliyeti hakkında bilgi verdiğimiz Olcay Hatun, Hülagu Han'ın karısı, Menkü Timur'un annesidir. Hülagu Han ölünce oğulluğu Abaka Han ile evlenmiştir¹⁷. Burada anlatılmak istenen çok sinirlenmiş olan Abaka Han'ın eşi Olcay Hatun tarafından sakinleştirilerek yanlış bir karar vermesi engellenmiştir.

5. Orkine Hatun

Çağatay'ın oğullarının ve torunlarının sayısı fazlaydı. Yeni doğan Kara, Cengiz Han tarafından Çağatay'a veliaht olarak tayin edilmiştir. Çağatay'dan sonra Güyük Han başa geçmiş, Güyük Han'dan sonra Mengü Kaan başa geçmiş ve Kara'yı (Kara Hülagu) başa geçirmiş fakat Kara'nın yaşı küçük olduğundan yerine Orkine'yi tayin

¹⁴ Cem Çalışıcı; Terken Unvani ve Harzemşah Melikesi Terken Hatun, <https://www.yorungedergi.com/2021/04/terken-unvani-ve-harzemshah-melikesi-terken-hatun/>, (14 Nisan 2021 Tarihinde Yayımlanmış), 11.3.2022.

¹⁵ Tarih-i Cihangüşa; s.350-353

¹⁶ Sahib-i divan: Alaettin Ata Melik Cuveynî'dir.

¹⁷ Tarih-i Cihangüşa; s.25-28.

etmiştir. Orkine Hatun zamanında Emir Habeş Amid ve oğlu Nasırettin, Orkine Hatun yönetimi esnasında iyi bir mevkiye gelmişlerdir¹⁸. Orkine Hatun devleti yönetmiştir.

6. Terken Hatun

Cengiz Han ve adamları tarafından seçilen tüccarlar Otrar şehrine vardıklarında oranın yöneticisi İnalçuk adında birisidir. O tarihte sultanın annesinin adı Terken Hatundur ve Terken Hatunla akrabalığı dolayısıyla kendisine Gayır Han da denilmektedir. Terken Hatun, Celalettin Harezmsah'ın annesidir¹⁹. Saltanat sırası Atsız Harezmsah'ın oğlu Tekiş'e gelince Tekiş de babasının yaptığı anlaşmaya uyarak Hitay'lılara vergi ödedi ve onlarla iyi geçinmeye başladı. Babası sultan Atsız, ölüm döşeğinde oğullarına büyük düşman seline sed vazifesi gören Gur-Han ile iyi geçinmesini de tavsiye etmiştir. Gur-Han baş veziri Mahmut Tay'ı vergiyi tahsil için Harezmsah'a gönderdi. Sultan Kıpçak seferinin hazırlıklarını yaptığından dolayı vergi tahsili için gelen Mahmut Tay ile görüşmesi için annesi Terken Hatun'u devreye sokmuştur. Anne Terken Hatun hem vergiyi ödemiş hem de vergi tahsili için gelenlere çok iyi davranarak Gur-Han ile anlaşmanın devamını sağlamıştır²⁰. Terken Hatun kimdir? Aslen Kanklı (Kıpçak) denilen bir Türk kabilesindedir. Bu kabilenin üyeleri Terken Hatun tarafından daima himaye görürler ve yönetimde söz sahibi olurlardı. "Acemiler" de denilen bu insanlar sert tabiatlı ve merhametsizdirler. Bunlar nereye gitseler orayı harap ederler ve halk onları gördükleri zaman kaçacak delik arardı. Onların halka reva gördüğü eziyet ve zulüm sultanın devletinin temellerini sarsan en önemli etkenlerden biridir. Terken Hatun'un ayrı bir sarayı kendine bağlı devlet erkanı, özel emlak ve akarı vardı. Bunlardan başka onun sözü sultan ve yakınları tarafından dinlenirdi. Sultanın hazinesinden istediği kadar harcama yapabiliyordu. Terken Hatun'un sık sık gizli eğlence meclisleri düzenlediğini söylerler. Bunun yanında Terken Hatun, devlet sahibi birçok hanedan mensuplarını da ortadan kaldırmıştır. Yeni bir ülke fethedildikten sonra oranın yöneticilerini rehin alarak Harezmsah'a getirdikleri zaman Terken Hatun onlardan oğluna bir sıkıntı gelmesin diye hepsini öldürtüp Dicle (Ceyhun) nehrine attırırdı. *O bunu yaparken Yüce Allah'ın insanoğlunun yaptıklarının cezasını ve mükafatını yalnız bu dünyada değil öbür dünyada da vereceğinden haberi yoktu.* Harezmsah Muhammet Moğolların önünden kaçarken Tirmiz nehrini geçince annesinin ve haremünün Mazenderan'a gitmesi ve oranın kalesine sığınması için Harezmsah'a adamlar gönderdi. Terken, oğlunun buyruğu üzerine hareket etti. Sultanın tohumlarını ve haremelerini birlikte götürürken askerlerini Harezmsah'da bıraktı. Hareketi esnasında esir olarak getirilmiş olan feth olunan ülkenin yöneticileri için emir vererek Ceyhun nehrine attırdıktan sonra evlatları, torunları, yakınları ve hazineleriyle vezir Nasırettin refakatında Dihistan üzerinden Mazenderan'a hareket etti. Mazenderan'a gelen sultan orayı da emniyetli bulmayarak Terken'i ve diğer harem mensuplarını Larican ve İlal kalelerine gönderdi. Sultanın peşinden Mazenderan'a gelen Subetay anılan kaleleri kuşatmak için asker çıkardı. On beş gün içerisinde kaleler susuz kaldığından Terken Hatun ve diğer harem mensupları ve vezir Nasırettin Moğol askerlerine teslim olmuşlardır. Moğol askerleri Terken Hatunu, oğulları, kızları vezir Nasırettin'i Talekan'da bulunan Cengiz Han'ın yanına götürdüler (1221-1222/618). Cengiz Han'ın emriyle vezir Nasırettin'e işkence edilerek öldürüldü. Sultanın erkek çocuklarından hiçbirini sağ bırakmadılar. Sağ bıraktıkları Terken Hatun'a, sultanın kızlarına, kız kardeşlerine, hanımlarına Cengiz Han'ın buyruğu ile hem sultan hem de kaybettikleri ülkesi için ağıt söylediler. Karakurum'a götürülen Terken Hatun orada birkaç yıl mutsuz bir hayat yaşadı ve 630/ 1232-3'te hayatını kaybetti. Cengiz Han onun kızlarından ikisini Çağatay'a teslim etti. Çağatay onlardan birini özel veziri yaptığı Kutbeddin Habeş Amid'e verdi. Bunlardan başka sultan Celalettin'in Terken adında iki yaşındaki kızı ise Curmagun adındaki kişiye düşmüştür. Curmagun onu Kaan'a gönderdi. Kaan'ın emri üzerine onu sarayda özel yetiştirdiler. Daha sonra Terken adındaki kızı kendine layık biriyle evlendirmesi için Hülagu Han'a²¹ verdiler. Hülagu Han ise 1257/8 yılında Moğol Devletine yaptığı değerli hizmetlerinden dolayı Musul yöneticisi Bedrettin Lulu (1233-1259)'nun oğlu Melik Salih'e şeriat hükümlerine göre nikahlamıştır²².

7. Töregene Hatun

Töregene Hatun, Güyük Han'ın annesidir. (639-644/ 1241-1246 yılları arasında saltanat naibeliği yapmıştır²³. Uygur Türkleri yöneticilerine devletin sahibi manasında İdi-kut derlerdi. Cengiz Han zamanında Uygur Türkleri hakimiyet altına alınmıştır. İdi-kut olarak atanan kişi ölünce yerine Salindi adında birisi Töregene Hatun'un fermanıyla atanarak İdi-kut sıfatını almıştır. O çok zengin ve muhterem biriydi. Töregene Hatun kimdir? Çağatay Han'ın dul kalmış eşidir²⁴. Devrin padişahı ölünce büyük oğlu Güyük, mensubu olduğu Kıpçak ordusundan Kaan'ın eşi Möge Hatun'un sarayına gelmişti. Çünkü Cengiz yasasının hükümleri Möge Hatun'un sarayında uygulanıyordu. Fakat büyük oğullarının annesi olan Töregene Hatun akıl, bilgi ve tecrübe bakımından üstün

¹⁸ Tarih-i Cihangüşa; s.243.

¹⁹ Tarih-i Cihangüşa; s.118.

²⁰ Tarih-i Cihangüşa; s.306-307.

²¹ Hülagu Han bu dönemde şehzade konumundadır.

²² Tarih-i Cihangüşa; s.381-383.

²³ Tarih-i Cihangüşa, s.58.

²⁴ Tarih-i Cihangüşa, s.98.

olduğundan, Kaan'ın oğullarına, kardeşlerine ve kardeşlerinin oğullarına elçiler gönderip Kaan'ın ölümünü duyurmuştur. Yeni bir han seçilene kadar ülkeyi yönetecek bir han lazım diyerek eklemiştir. Bu uyarı üzerine Çağatay şehzade başta olmak üzere diğer şehzadeler ülke yönetiminin dizginlerini şehzadelerin annesi Töregene Hatun'un eline alması görevlilerin yerinde kalması ve yasalardan sapılmaması gibi görüşlerini bildirmişlerdir. Töregene Hatun şehzadelerin bu tutumundan istifade ederek – cesaret ederek- tam yetkiyle ülkenin işlerini ele almıştır. Onun rakibi olabilecek Möge Hatun ise Kaan'dan kısa bir süre sonra ölmüştür. Böylece Töregene Hatun'u engelleyecek bir güç kalmamıştır. Güyük'ün başkente gelişinin üzerinden 2 ay geçince Fatma adındaki anne ile Güyük'ün arası açılmıştır. Bu dargınlık uzun sürmemiş Allah'ın hükmü gelerek Töregene Hatun kendi eceliyle dünyayı terk etmiştir²⁵. Yukarıda bahsi geçen Güyük Han kimdir. Ogeday Han'ın çocuklarından biridir. Toplam 8 çocuğu vardır. Dedesi Cengiz Han'dır. 1246-1248 yılları arasında hüküm sürmüştür. Erken yaşta ölmesi Moğol imparatorluğunun erken parçalanmasını engellemiştir. Ölümü imparatorluk içerisindeki iç çekişmeleri durdurmuştur. Güyük Han'ın başa geçmesi ise şu şekildedir. Annesi Töregene Hatun, Güyük Han tarafını tutmaktadır. Buna rağmen hanlık konusunda nazlanmakta, istemezmiş gibi görünmektedir, hatta başkasının kendisinden daha iyi hanlık yapacağını söylemektedir. Sonuçta bütün şehzadeler bir araya gelerek Güyük Han'ı tahta oturtular. Şehzadeler itaat edeceklerine dair yazı verdiler. İçeride ve dışarıda bulunanlar birçok defa diz çöktüler ve kendisine Güyük Han ismini vermişlerdir²⁶.

8. Fatma Hatun

Fatma adındaki kadın, İmam Ali'nin kabrinin bulunduğu Meşhed adlı yerin Moğollar tarafından fethi esnasında esir alınarak Karakurum'a getirilmiştir. Karakurum pazarında tellallık yapmaktadır. Kurnazlık ve zekilik açısından en hilekâr kadın bile Fatma'nın eline su dökemezdi. Kaan hayatta iken daima Töregene Hatun ile görüşmek için saraya gelir giderdi. Töregene Hatun ülke işlerini ele alınca Emir Çinkay'ın baş kaldırması üzerine Töregene Hatun'un Fatma ile yakınlığı daha da artmıştır. Fatma böylece devlet işlerinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Sarayın bütün sırlarını öğrenince kendisine karşı olan bütün devlet görevlilerini- büyüklerini saraydan uzaklaştırmıştır. Fatma'nın eli vilayetlere kadar uzanmıştır. Bunun üzerine memurlar görevlerinde kalabilmek için onun yanında yer almışlardır. Hatta Fatma'nın bütün işlerde parmağı bulunmaktadır. Mesala *Fatma, Şerafettin adındaki bir kişiyi kenara çekerek Emir Argun'un hizmetinde Horasan ve Mazenderan bölgelerini yöneticiliğini kendisine vaad ederek yargılama sırasında neler söylemesi gerektiğini kendisine öğretmiştir*²⁷.

Hanlık, Güyük Han'a geçince şarapçısı Semerkant'lı "Köten'in hastalığı Fatma'nın yaptığı büyüdür" lafını her tarafa yaymıştır. Bu haberi duyan Köten'in kurultaydan ikametgahına dönünce hastalığı daha da artmıştır. Bunun üzerine Köten, kardeşi Güyük Han'a elçi göndererek hastalığının ağırlaşmasının nedeni Fatma'nın yaptığı büyüden olduğunu ayrıca kendisine bir şey olursa intikamının Fatma'dan alınmasını söylemişlerdir. Güyük Han, Fatma'yı annesi Töregene Hatun'dan istemiştir. Gelen elçiye teslim edilen Fatma yaptığının cezası olarak birkaç gün çıplak ve bağlı halde aç ve susuz bırakılmış, kendisine her türlü işkence uygulanmış ve sonuçta "*vücudunun altında ve üstünde delik yerleri dikilip*" bir keçeyle sarılarak suya atılmışlardır. Bunun üzerine Fatma ile birlikte hareket eden herkesin hayatı tehlikeye girmiştir. Onların tümüne işkence ve eziyet edilmiştir. Fatma'nın büyücü olduğunu iddia eden Güyük Han'ın şarapçısı ise Fatma'ya yüklediği suçla suçlanmış, şarapçı iki yıl tutuklu kalmış, bu süre içerisinde her türlü işkenceye maruz bırakılmıştır. Kendisine işlemediği suçları dahi kabul ettirip onu da suya atarak kadınlarını ve çocuklarını kılıçtan geçirmişlerdir²⁸.

Sonuç olarak Türk aile sistemine bakıldığında aile meşru bir şekilde kurulmaktadır. Aile içerisinde kadın ikinci sınıf bir kategoride kesinlikle değerlendirilmemiştir. Kadın, Türk ailesi içerisinde eş'tir, evdeş'tir, anne'dir, yoldaş'tır. Evin her işi kendisinin eline bakmaktadır. Ailede doğan çocuğun yetiştirilmesi, terbiyeli bir şekilde büyütülmesi, çocuğa verilen ilk eğitimin hepsi annesi tarafından verilmektedir. Ayrıca eşyle ilgili tüm konularda yine kendisi ilgilenmektedir. Dolayısıyla kadının aile içerisinde her zaman ön planda olduğu görülmektedir. Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı eşi/erkeği üzerinde de büyük bir nüfuzu bulunmaktadır. Alaettin Ata Melik Cuveynî'nin Tarih-i Cihangüşa adlı eseri okunduğunda kadınların toplum içerisinde şu veya bu şekilde eşlerinin devlet içerisindeki konumlarına göre birtakım faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Bu faaliyetlerine bakıldığında bazen kadınların yukarıda da belirtildiği üzere olumlu ve yapıcı bir şekilde hareket ettikleri gibi hırslarına kapılarak olumsuz bir şekilde davrandıkları da görülebilmektedir.

KAYNAKÇA

²⁵ Tarih-i Cihangüşa, s.223-225.

²⁶ Tarih-i Cihangüşa, s.229-230.

²⁷ Tarih-i Cihangüşa, s.408.

²⁸ Tarih-i Cihangüşa, s.225-227.

Alaettin Ata Melik Cuveynî (1999); Tarih-i Cihangûşa, (Çevr. Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı, 2. Baskı, Ankara.

AYAN, Ergin (2016); Harezmsâhlar Hânedânının Evlilikleri, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, s. 13-36.

BİLGİN, Orhan (1993); Cuveynî, Ata Melik, **DİA**, C.8, İstanbul, s.140-141.

ÇALIŞICI, Cem (2021); Terken Ünvanı ve Harzemşah Melikesi Terken Hatun, <https://www.yorungedergi.com/2021/04/terken-unvani-ve-harzemshah-melikesi-terken-hatun/>, 11.3.2022.